

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ БРАЗИЛЬСЬКОГО ПЕДАГОГА ПАУЛО ФРЕЙРЕ

Ознайомлення з педагогічною спадщиною видатних діячів минулого сприяє глибшому розумінню науки в цілому і зверненню до ідей педагогів як джерела неоціненного досвіду в галузі освіти. Такий підхід потрібний для відродження кращих зразків педагогічної думки. Завдяки дослідженню життя і творчості відомого бразильського освітянина, філософа та управлінця, висвітлено головні періоди його освітньої діяльності. Осмислення цієї діяльності має вагомe значення, адже надбання світової педагогіки є платформою для підготовки майбутніх вчителів і викладачів вищої школи. Непересічна постать Пауло Фрейре у цьому плані заслуговує на велику увагу та детальне вивчення.

Метою цієї статті є дослідження освітньої діяльності бразильського педагога Пауло Фрейре.

Пауло Фрейре займався освітньою, громадською та політичною діяльністю та залишив багату педагогічну спадщину. Здобутки педагога-практика і науковця стали центром уваги таких дослідників, як М. Гадотті (Бразилія), Дж. Еліас (США), Дж. Кірило (США), П. Леонард (Канада), П. Майо (Мальта), П. Макларен (США), К. Торрес (США), І. Шор (США), Д. Шугуренський (США) та інших. Окремі аспекти висвітлювали вітчизняні науковці В. Гайденко, С. Ганаба, Н. Горук, Л. Зязюн, Т. Равчина, Л. Рижак та інші. Привертає увагу його автобіографічна книга «Листи до Христини» й інші праці відомого науковця. Вивчення матеріалів свідчить про ґрунтовний аналіз життєвого шляху Пауло Фрейре іноземними авторами.

Пауло Фрейре став педагогом світового масштабу. З огляду на це, доцільно провести дослідження його освітньої діяльності. Ми можемо виділити три головні періоди діяльності вченого-педагога.

Перший період освітньої діяльності Пауло Фрейре (1941–1964) – це науково-педагогічне становлення. Педагогічна діяльність майбутнього освітнього діяча починається з його викладання португальської мови у приватній школі імені Освальдо Круза. Навчаючи учнів граматики та синтаксису, Фрейре готувався стати вчителем. Його метою було не просто описати концепції

змісту, а розкрити їх для учнів [7, с. 54–55]. Маємо підстави припускати, що перші кроки на ниві викладання були складними, бо П. Фрейре мав тоді лише 20 років, і в цьому віці важко досягнути всі деталі педагогічної діяльності. Виняткові здібності та наполегливість дозволяли виконувати свою роботу чудово. Він показав себе якнайкраще не лише як учень, але і як учитель. Інтуїція допомагала молодому вчителю знайти правильний шлях до учнів. Саме викладання мови викликало велике зацікавлення Фрейре, який починає занурюватись у романтику педагогічного процесу. Вартує подиву та захоплення те, як Фрейре викликав особливий інтерес у своїх учнів до вивчення мови.

Роки подальшої роботи на посаді директора відділу освіти та культури Соціальної служби для промисловості (**Social Service of Industry (SESI)**) у Пернамбуці (1947-1957) стали важливими не лише для Фрейре, але і для всіх жителів цього міста. Він спілкувався з селянами і місцевими робітниками, серед яких переважна більшість була неписьменною. Саме в цей час він починає займатися програмами ліквідації неписьменності серед дорослих.

Вивчаючи відносини між учнями, вчителями та батьками, бразильський педагог відкрив підґрунтя своєї антиелітарної та антиідеалістичної педагогіки [11, р. 7]. Пауло Фрейре також співпрацював з регіональними школами, перевіряючи, як політика вплинула на якість освіти та вивчаючи ефективність педагогічного підходу вчителів з метою покращення взаємин з учнями. Він шукав спосіб залучити батьків до діалогу між учасниками навчального процесу [13, с. 29].

У Соціальній службі для промисловості Фрейре зацікавився проблемами освіти дорослих та народною освітою. Одним із важливих проєктів, якими керував Фрейре, було створення структури, в якій директори та асистенти різних підрозділів могли би познайомитися та дізнатися про роботу інших [6, с. 95].

За час роботи у цій організації бразильський вчений багато подорожував, став співзасновником Капірабійського Інституту і брав участь в Освітній констальтаційній раді м. Ресіфі та координував проєкт роботи штату

Пернамбуку, який мали представляти на другій національній конференції з питань освіти дорослих [15, с. 17-18].

Робота у Службі дозволила Фрейре спілкуватись із освіченими людьми, дізнатися про життя робітничого класу, а також сформулювати свою думку про зв'язок між практикою і теорією.

Звільнившись із Соціальної служби для промисловості 1957 року, Фрейре працював у Відділі архівів і культури міста Ресіфі. Показово, що освітній діяч пішов з роботи через критику певних видів його діяльності, а згодом здобув досвід у новій структурі.

Наукове становлення Фрейре припало на захист ним дисертації в університеті м. Ресіфі 1959 року, після якого він став професором. Д. Шугуренський підкреслює, що у своїй роботі бразильський вчений досліджував мовчання та опір у постколоніальній бразильській освіті, робив посилання на Дж. Дьюї [15, с. 19].

1960 року Фрейре почав працювати в Русі за народну культуру (**Movement for Popular Culture**) та розробив програму боротьби з неписьменністю. Критичне розуміння ролі культури в освітньому процесі та політична боротьба за соціальні зміни були важливими критеріями у роботі Руху [16, с. 136]. Однією з цілей Руху було збереження традицій народної культури (фестивалі, історії людей, релігійність) [6, с. 117].

Бразильський науковець вже мав досвід у Соціальної службі для промисловості, тому він хотів вдосконалити свої ідеї. Його пропозиція створення культурних гуртків була вдалою для ліквідації неписьменності, адже учні збиралися саме в них для того, щоб стати не лише письменними, а й учасниками політичних подій. Діалогічний процес як головна складова у функціонуванні гуртків став центральним у педагогічній роботі Фрейре.

Працюючи у Службі з питань підвищення рівня культури університету м. Ресіфі, вчений розмірковував про роль університетів. Трагічність ситуації він бачив у тому, що університети не можуть займатися дослідженнями через недостатню кількість коштів або компетентних кадрів. Бразильський педагог запропонував скоротити дистанцію між університетом та народними масами, проте ставлення до подання матеріалу повинно бути на належному рівні [6, с. 132-133]. Ця проблема актуальна і для сучасних українських вищих освітніх закладів, адже недостатнє фінансування проведення досліджень веде до скорочення наукового

потенціалу та виїзд науковців за кордон.

1964 року відбувся військовий переворот у Бразилії. Фрейре ув'язнили через його прогресивні політичні та педагогічні погляди, які не були корисними для правлячого класу [10, с. 180]. За іронією долі, після вигнання відомого діяча подальші впроваджені бразильські національні плани письменності були дуже схожими до тих, які розробив Фрейре [13, с. 56].

Пауло Фрейре почав свою педагогічну діяльність, працював у різних організаціях, де займався питаннями освіти, захистив дисертацію, а також розробив програму боротьби з неписьменністю. Науково-педагогічне становлення бразильського педагога завершилося після військового перевороту.

Другий період (1964–1980 рр.) – освітня діяльність Пауло Фрейре протягом періоду вигнання.

Фрейре тужив за рідним краєм, за Бразилією. Він пережив переворот у Болівії та переїхав у Чилі, а робота в ЮНЕСКО та Чилійській корпорації аграрних реформ допомогла удосконалити програму ліквідації неписьменності та розвиватись у новому напрямі.

Спочатку П. Фрейре вивчав свою нову країну проживання, обговорював з селянами аграрну реформу, вислуховував їх, що і дозволило йому розробити ефективніші педагогічні підходи у викладанні. Він переосмислив роботу в культурних гуртках у Бразилії, порівнюючи їх з такими ж гуртками у Чилі. Однією з проблем у Чилі було те, що інструкторами цих гуртків ставали зазвичай вчителі початкової школи, які працювали за традиційною системою. Впровадження діалогу було складним етапом [13, с. 61-62].

Результатом його роботи можна вважати те, що за два роки кампанія з ліквідації неписьменності, розроблена Фрейре отримала нагороду ЮНЕСКО для Чилі.

Період з 1964 до 1969 рр. був також плідним у написанні науково-педагогічних книг. У цей час Фрейре створив дві роботи «Освіта як практика свободи» (**«Education: the Practice of Freedom»**) та «Поширення чи спілкування» (**«Extension or communication»**), які пізніше вийшли англійською мовою.

Ці дві книги об'єднані в українському виданні «Формування критичної свідомості». Перекладач О. Дем'янчук у передмові зауважує, що таку книгу корисно прочитати державним службовцям у розробленні урядових програм, політикам під час ухвалення рішень та

працівникам засобів масової інформації, щоб не поширювати міфи і монолози лідерів [3, с. 7]. У першій частині педагог описує перехідний період у суспільстві, зокрема Бразилії (1950–60-ті роки), сектантство (переконання у тому, що людьми можна управляти), колоніальний період, недостатній демократичний досвід, подає свій метод подолання неписьменності разом з ілюстраціями. У другій частині «Поширення чи спілкування» розглянуто аграрну реформу та висвітлено роль агронома-педагога.

1968 рік став важливим і складним для бразильського педагога, адже, з одного боку, Фрейре знав про знищення його праць у Бразилії після перевороту, а, з іншого боку, він написав головну працю свого життя «Педагогіку пригноблених», яка зробила його відомим педагогом та філософом. П. Фрейре писав про концепцію педагогіки пригноблених, стосунки між пригнобленими та гнобителями, боротьбу за визволення, описав проблемно-орієнтовану освіту на протигагу «банківській», яка спричиняє пригноблення в освіті, проаналізував діалог і дослідив діалогову та антидіалогову теорії. У вступі до англійського видання цієї книги Д. Маседо зауважує, що у своїй праці Фрейре показав, як залишатись мислячою людиною, незважаючи на спокуси перетворення на популістського інтелектуала [9, с. 25].

Перебуваючи майже рік у Гарварді, бразильський мислитель читав лекції та брав участь у конференціях, знайомився з цікавими людьми, зокрема Іваном Іллічем. У них було однакове розуміння ідей щодо покращення умов бідних [13, с. 74].

З 1970 до 1980 року П. Фрейре займав посаду спеціального консультанта у Женеві, що дозволило йому мати доступ до освітніх програм багатьох країн світу [5, с. 11].

Починаючи з 1971 року, П. Фрейре відвідав багато країн. На жаль, майже не збереглися документи щодо його науково-педагогічного досвіду в Танзанії, проте ці отримані знання дозволили педагогові взяти участь в освітніх програмах у Кабо Верде, Сан Томе і Принсіпі. Наголосимо, що на освітній процес в Африці впливала деколонізація [14, с.128]. У передмові до українського видання «Педагогіки пригноблених» зазначено, що «ідеї теорії визволення успішно використовувались у таких постколоніальних країнах, як Гвінея-Біссау, Ангола, Мозамбік і Нікарагуа, де пильна увага до освіти населення, у першу чергу дорослих, дала змогу швидко досягти відносно економічного, політичного та соціального розвитку» [2, с. 7]. Фрейре зауважив,

що основною проблемою в освіті був «перехід від колоніального ладу до постколоніального» [1, с.133]. Завершенням африканського досвіду освітянина стало опублікування праці «Педагогіка в процесі: Листи у Гвінея-Біссау» («**Pedagogy in process: The Letters to Guinea-Bissau**») про кампанію подолання неписьменності у Гвінея-Біссау. Це листи від П. Фрейре до міністра освіти та культури Маріо Кабрала.

Протягом січня-лютого 1973 року Фрейре відвідав 12 штатів США. 1973 року він вперше відвідав Аргентину, де побував на наукових зустрічах. Наступного року Фрейре поїхав до Австралії та Нової Зеландії, де деякі його лекції записали і поширили у відеокасетах під назвою «Думаючи разом з Пауло Фрейре» («**Thinking with Paulo Freire**») [15, с. 29-30].

Вигнання стало своєрідним випробуванням для бразильського педагога. Він пише: «Страждати у вигнанні означає постійно пам'ятати, що ти покинув місце свого походження; це поневіряння, «прозорість» туманного простору, де треба робити вивірені ходи або вирватись із нього» [4, с. 47]. Фрейре наголошує, що саме під час вигнання він усвідомив своє істинне захоплення процесом навчання і дає рекомендації: «...кожного дня будьте відкритими для світу, готовими думати; кожного дня будьте готовими не приймати все сказане, будьте схильними до перечитування прочитаного; кожного дня досліджуйте, запитуйте та сумнівайтесь» [10, с. 181]. Ці поради залишаються слухними і зараз, коли люди часто сприймають все сказане, особливо по телебаченню, як істину, проте завжди потрібно думати та аналізувати. Іноді ми розуміємо помилки лише після їхнього глибшого переосмислення.

Вигнання з країни стало складним періодом в житті та діяльності Пауло Фрейре, однак, він відвідав багато країн у різних куточках світу, займав важливі посади, написав науково-педагогічні праці, у тому числі вершину своєї педагогічної думки «Педагогіку пригноблених», та проводив плідну роботу щодо подолання неписьменності. Отриманням можливості повернення педагога до Бразилії закінчується другий період його освітньої діяльності.

Третій період (1980–1997) – активної наукової, педагогічно-організаційної та громадсько-політичної діяльності Пауло Фрейре на освітянській ниві.

У червні 1980 року Фрейре дозволили повернутися до рідної країни. Президент Фігейреду амністував п'ять тисяч бразильських

вигнанців та дисидентів [5, с.13]. Фрейре провів 16 років у вигнанні, з одного боку, відчуваючи тугу за домом, а з іншого, активно працюючи над різними проектами та написанням праць.

Можна стверджувати, що Фрейре став іншим, ніж був до перевороту 1964 року, так само змінилась і Бразилія. Він зауважує: «Я покинув Бразилію з чорним волоссям та без бороди, а повернувся справді старим і в той же час молодим» [12, с. 513]. Його першою метою було заново вивчити країну. Педагог почав подорожувати в різні куточки Бразилії та розповідати про здобутки, яких він і його команда досягнули перед 1964 роком [7, с.57]. Спершу Фрейре помітив модернізацію в інфраструктурі, особливо в містах, та в той самий час голод залишався великою проблемою, тому поліпшення рівня життя не відбулось [13, с. 92].

Уряд Бразилії вимагав від кожного вигнанця, якого амністували, пройти «тест на загрозу» для того, щоб мати змогу повернутись до роботи. Проте Фрейре відмовився, що значно погіршило його фінансове становище [11, с. 138]. Це стало важким ударом для людини, яка стільки років була віддана Бразилії, навіть у вигнанні.

Відомо, що протести є великою силою впливу, саме вони допомогли Фрейре у цій складній для нього ситуації. У вересні 1980 року декілька професорів та студентів з університету Кампінас вимагали від адміністрації запросити відомого бразильського педагога працювати в їхньому закладі, де він пропрацював наступних 10 років [13, с. 93]. Викладання в університеті Кампінас та католицькому університеті Сан-Пауло, а згодом і Федеральному університеті Пернамбуку було можливістю для Фрейре поділитися з громадськістю своїм досвідом.

1985 року Фрейре у співавторстві з Фрай Бетто видали книгу «Школа під назвою життя» («*Essa escola chamada vida*»), де автори описали власний досвід вигнання та ув'язнення. Цього ж року у співавторстві з професором філософії Антоніо Фаундезом вийшла книга «Вчіться запитувати: педагогіка визволення» («*Learning to Question: A Pedagogy of Liberation*»). 1989 року її було перекладено англійською мовою. Автори у своїй роботі обговорюють проблеми політики та досвід педагогічної роботи Фрейре у Гвінеа-Біссау. Згодом вийшла з друку «Педагогіка: діалог і конфлікт» («*Pedagogia: dialogo e conflito*») – книга про освіту, владу та знання. Її Фрейре написав у співавторстві з Серджіо Гімарайнш та Моакір Гадотті [13, с. 96].

Цього ж року бразильський педагог

написав працю «Політика освіти: культура, влада та визволення» («*The Politics of Education: Culture, Power and Liberation*»). У книзі розкрито такі теми: неписьменність дорослих, навчання селян, культурна дія та аграрна реформа тощо. Праця закінчується діалогом з другом, співавтором праць Фрейре, професором Дональдо Маседо, який запитує про чинники впливу на дослідження освіти дорослих, зв'язок суб'єктивності та політики освіти, досвід ув'язнення та вигнання, а також просить дати поради читачам.

1987 року у співавторстві з прихильником критичної педагогіки Ірою Шор вийшла ще одна книга «Педагогіка визволення: діалоги щодо трансформування освіти» («*A Pedagogy of Liberation: Dialogues on Transforming Education*»). Автори обговорюють теорію визволення, страхи та ризики трансформування освіти і роль діалогічного методу у навчальному процесі. Цього року Фрейре та Маседо також видали книгу «Письменність: читання слова та світу» («*Literacy: Reading the Word and the World*»), де вони пишуть про акт читання, важливість бібліотек, діяльність Фрейре у Гвінеа-Біссау, проблему неписьменності у США тощо.

З 1989 року Пауло Фрейре став секретарем освіти муніципалітету Сан-Пауло. Він вважав, що недостатня кількість шкіл та неефективне викладанням в основній школі були недоліками освіти [7, с. 60].

На цій посаді Фрейре займався різноманітними проблемами народної освіти, тому запроваджував реформи, пов'язані зі збільшенням вкладень у народну освіту і поліпшенням доступу до неї та підвищенням її якості.

Першим нововведенням стала реформа навчального плану К-8: заміна традиційної авторитарної системи освіти, а натомість використання діалогічних відносин і встановлення партнерства між місцевими групами та батьками [15, с. 37]. Саме в такій атмосфері всі сторони можуть приймати правильні рішення.

Наступною була реформа управління - шкільні ради. Фрейре запропонував, щоб шкільні ради складались з учителів, представників батьків, працівників школи та студентів і функціонували для демократизації школи та децентралізації влади [18, с. 201].

Важливе значення мав проект – Рух за поширення письменності (*Movimento de Alfabetização*). Для налагодження програми бразильський діяч встановив контакти з неурядовими організаціями та схожими групами

[15, с. 37]. Робітнича партія та ЮНІСЕФ відмовилися фінансувати цей проект, а звичайні люди боролися за нього. 1992 року, за два з половиною роки існування проекту, було проведено 920 занять з ліквідації неписьменності [17, с. 46-47].

Певних успіхів в освітній діяльності П. Фрейре досягнув, працюючи в муніципалітеті. До головних результатів цієї діяльності можна віднести збільшення коефіцієнту утримання студентів і підвищення зарплати вчителів. Варто зазначити, що команда Фрейре частину грошей вкладала у розвиток освіти бідних міських територій [18, с. 206-207].

Після звільнення з посади секретаря освіти Пауло Фрейре написав низку педагогічних праць.

1992 року вперше опубліковано книгу «Педагогіка надії: Заново проживаючи Педагогіку пригноблених» (**Pedagogy of hope: Reliving pedagogy of the oppressed**), де бразильський дослідник виділяє основні теми з «Педагогіки пригноблених», але з глибшим розумінням та аналізом пережитого. Сам Фрейре написав, що «ця книга у гніві та любові, без яких не існує надія» [8, с. 10].

Наступна робота «Педагогіка міста» (**Pedagogy of the city**), опублікована 1993 року, складається з інтерв'ю, містить відомості про роботу Фрейре на керівній посаді в Муніципальному бюро освіти (**Municipal Bureau of Education**) у Сан Пауло. Ми можемо дізнатися про поєднання ним теорії та практики, коли він займав посаду секретаря освіти муніципалітету у цьому місті, а також реформи щодо поліпшення освітньої ситуації.

Книга «Листи до Христини» (**Letters to Christina**), яка з'явилася в друку 1996 року, складається з 18 листів, адресованих племінниці Христині. У ній Фрейре описує своє життя та професійний шлях.

Отже, третій період (1980-1997 рр.) відзначився розквітом таланту П.Фрейре в царині наукової, педагогічно-організаційної та громадсько-політичної діяльності. Він став секретарем освіти муніципалітету Сан-Пауло і запровадив вдалі реформи. Бразильський педагог написав багато книг, які стали надбанням для світової педагогіки.

Таким чином, завдяки опрацюванню багатьох наукових джерел, ми змогли виділити три періоди освітньої діяльності Пауло Фрейре. Узагальнено основні моменти науково-педагогічного становлення бразильського освітнього діяча протягом першого періоду,

який тривав з 1941 до 1964 року. Розкрито основні здобутки освітньої діяльності Фрейре у вигнанні протягом другого періоду (1904-1980 рр.). Описано наукову, педагогічно-організаційну та громадсько-політичну діяльність протягом третього періоду (1980-1997 рр.).

Бразильський педагог проявив себе як учений, педагог, філософ, організатор-управлінець у сфері освіти, автор багатьох книг та статей не лише у рідній країні, але і за її межами. Погляди видатного педагога дістали широке розповсюдження і донині не втрачають своєї актуальності та оригінальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горук Н. Навчання демократії в неформальній освіті для дорослих у США і Канаді / Н. Горук // Вісник Львівського університету, 2006. – С. 131-136.
2. Фрейре Пауло. Педагогіка пригноблених / Пауло Фрейре; [пер. з англ.: О. Дем'янчук]. – К.: Юніверс, 2003. – 166 с.
3. Фрейре Пауло. Формування критичної свідомості / П. Фрейре; [пер. з англ.: О. Дем'янчук]. – Київ: Юніверс, 2003. – 170 с.
4. Фрейре Пауло. Педагогіка душі / П. Фрейре; [пер. з англ.: І. Корунець]. – Київ: Веселка, 2003. – 103 с.
5. Elias John. Paulo Freire: Pedagogue of Liberation / John Elias. – Malabar: Krieger Publishing Company, 1994. – 161 p.
6. Freire P. Letters to Christina / P. Freire. Translated from Portuguese. – New York and London: Routledge, 1996. – 259 p.
7. Freire P. Pedagogy of the City / P. Freire. – New York: Continuum, 1993. – 168 p.
8. Freire P. Pedagogy of Hope: Reliving Pedagogy of the Oppressed / P. Freire. – New York: Continuum, 1994. – 240 p.
9. Freire P. Pedagogy of the oppressed : 30th anniversary edition / P. Freire; translated by Robert R. Barr. – Continuum International Publishing Group, 2005. – 183 p.
10. Freire P. The politics of education: Culture, Power and Liberation / P. Freire. – Massachusetts: Bergin and Garvey Publishers, 1985. – 209 p.
11. Gadotti M. Reading Paulo Freire: his life and work/ M. Gadotti; translated by John Milton. – Albany: State University of New York, 1994. – 204p.
12. Kennedy W. B. Conversation with Paulo Freire / W.B.Kennedy // Religious Education, 1984. – 79 (4). – P. 511-522.
13. Kirylo James D. The Man from Recife / James D. Kirylo. – New York: Peter Lang Publishing, 2011. –

- 359 p.
14. Leonard P. Paulo Freire : A critical encounter / P. Leonard, P. McLaren. - Routledge, 1993. - 194 p.
 15. Schugurensky D. Paulo Freire / D. Schugurensky. - London: Bloomsbury Publishing, 2014. - 272 p.
 16. Spring Joel. Pedagogies of Globalization: The Rise of the Educational Security State / Joel Spring. - Routledge, 2006. - 320 p.
 17. Stromquist Nelly P. Literacy for Citizenship: Gender and Grassroots Dynamics in Brazil / Nelly P. Stromquist. - Albany: State University of New York Press, 1997. - 248 p.
 18. Torres C. Paulo Freire as secretary of education in the municipality of Sao Paulo / C. Torres // Comparative Education Review, 1994. - 38 (2). - 1994. - P. 181-214.
- REFERENCES TRANSLATED AND
TRANSLITERATED
1. Horuk N. Navchannya demokratiyi v neformal'niy osviti dlya doroslykh u SSHa i Kanadi / N. Horuk // Visnyk L'vivs'koho universytetu, 2006. - S. 131-136.
 2. Freyre Paulo. Pedahohika pryhnoblenykh / Paulo Freyre; [per. z anhl.: O. Dem"yanchuk]. - K.: Yunivers, 2003. - 166 s.
 3. Freyre Paulo. Formuvannya krytychnoyi svidomosti / P. Freyre; [per. z anhl.: O. Dem"yanchuk]. - Kyyiv : Yunivers, 2003. - 170s.
 4. Freyre Paulo. Pedahohika dushi / P. Freyre; [per. z anhl.: I. Korunets']. - Kyyiv: Veselka, 2003. - 103 s.
 5. Elias John. Paulo Freire: Pedagogue of Liberation / John Elias. - Malabar: Krieger Publishing Company, 1994. - 161 p.
 6. Freire P. Letters to Christina / P. Freire. Translated from Portuguese. - New York and London: Routledge, 1996. - 259 p.
 7. Freire P. Pedagogy of the City / P. Freire. - New York: Continuum, 1993. - 168 p.
 8. Freire P. Pedagogy of Hope: Reliving Pedagogy of the Oppressed / P. Freire. - New York: Continuum, 1994. - 240 p.
 9. Freire P. Pedagogy of the oppressed : 30th anniversary edition / P. Freire; translated by Robert R. Barr. - Continuum International Publishing Group, 2005. - 183 p.
 10. Freire P. The politics of education: Culture, Power and Liberation / P. Freire. - Massachusetts: Bergin and Garvey Publishers, 1985. - 209 p.
 11. Gadotti M. Reading Paulo Freire: his life and work/ M. Gadotti; translated by John Milton. - Albany: State University of New York, 1994. - 204p.
 12. Kennedy W. B. Conversation with Paulo Freire / W.B.Kennedy // Religious Education, 1984. - 79 (4). - P. 511-522.
 13. Kirylo James D. The Man from Recife / James D. Kirylo. - New York: Peter Lang Publishing, 2011. - 359 p.
 14. Leonard P. Paulo Freire : A critical encounter / P. Leonard, P. McLaren. - Routledge, 1993. - 194 p.
 15. Schugurensky D. Paulo Freire / D. Schugurensky. - London: Bloomsbury Publishing, 2014. - 272 p.
 16. Spring Joel. Pedagogies of Globalization: The Rise of the Educational Security State / Joel Spring. - Routledge, 2006. - 320 p.
 17. Stromquist Nelly P. Literacy for Citizenship: Gender and Grassroots Dynamics in Brazil / Nelly P. Stromquist. - Albany: State University of New York Press, 1997. - 248 p.
 18. Torres C. Paulo Freire as secretary of education in the municipality of Sao Paulo / C. Torres // Comparative Education Review, 1994. - 38 (2). - 1994. - P. 181-214.